

AmsterdamseGrachtenhuizen.info

de Herengracht en Keizersgracht in 1768 en nu

Ter herinnering aan Janna Vera Dijk

© 2017 Erwin Meijers fotografie en Theo Bakker tekst en opmaak
Alle rechten voorbehouden
Uitgegeven door: AmsterdamseGrachtenhuizen.info

Druk en bindwerk: Pumbo - Zwaag

Lettertype: Garamond, een lettertype dat vernoemd is naar de Franse stempelsnijder Claude Garamond (ca. 1480-1561)

ISBN: 978-94-92733-00-9
NUR: 680

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

website: amsterdamsegrachtenhuizen.info

www.amsh.nl/H

Inhoud

- 5 Inhoudsopgave
- 7 Voorwoord
- 9 De site, het boek en de QR codes
- 11 Eerste en tweede uitleg
- 15 Derde en vierde uitleg
- 19 Caspar Jacobsz Philips
- 21 Uitgiftekaarten

23 Panorama's Herengracht	Huisnummers
24 Brouwersgracht – Roomolenstraat	1 - 33
26 Roomolenstraat – Korsjespoortsteeg	33 - 77
28 Korsjespoortsteeg – Blauwburgwal	79 - 103
30 Blauwburgwal – Bergstraat	105 - 131
32 Bergstraat – Oude Leliestraat	133 - 169
34 Oude Leliestraat – Raadhuisstraat	169a - 211
36 Raadhuisstraat – Gasthuismolensteeg	213 - 243a
38 Gasthuismolensteeg – Romeinsarmsteeg	245 - 275
40 Romeinsarmsteeg – Oude Spiegelstraat	277 - 307
42 Oude Spiegelstraat – Wijde Heesteeg	309 - 369
45 Herengracht 509-517 afbraak verbreding Vijzelstraat	509 - 517
46 Wijde Heesteeg – Beulingstraat	371 - 401
48 Beulingstraat – Koningsplein	403 - 439
50 Koningsplein – Vijzelstraat (Gouden Bocht)	441 - 513
55 Vijzelstraat – Thorbeckeplein	519 - 561
58 Thorbeckeplein – Utrechtsestraat	563 - 587
60 Utrechtsestraat – Amstel	595 - 627
62 Brouwersgracht – Herenstraat	2 - 80
66 Herenstraat – Leliegracht	82 - 148
70 Leliegracht – Raadhuisstraat	150 - 184
72 Raadhuisstraat – Hartenstraat	194 - 232
74 Hartenstraat – Wolvenstraat	234 - 298
78 Wolvenstraat – Huidenstraat	300 - 356
81 Cromhouthuizen, ontworpen door Philips Vingboons	362 - 370
82 Huidenstraat – Leidsegracht	358 - 394
84 Leidsegracht – Leidsestraat	396 - 424
86 Leidsestraat – Nieuwe Spiegelstraat (Gouden Bocht)	426 - 464

89 Herengracht 474-488, tekeningen 1700 en 1767	474 - 488
90 Nieuwe Spiegelstraat – Vijzelstraat	466 - 482
92 Vijzelstraat – Reguliersgracht	498 - 532
95 Tekeningen Herengracht 502	502
96 Reguliersgracht – Utrechtsestraat	534 - 558
98 Utrechtsestraat – Amstel	560 - 600

101 Panorama's Keizersgracht	Huisnummers
102 Brouwersgracht – Herenstraat	1 - 95a
106 Herenstraat – Leliegracht	95b - 157
110 Leliegracht – Raadhuisstraat	161 - 183
112 Raadhuisstraat – Hartenstraat	197 - 231a
115 Hartenstraat – Wolvenstraat	233 - 287
118 Wolvenstraat – Huidenstraat	307 - 357
121 Huidenstraat – Leidsegracht	359 - 419
124 Leidsegracht – Leidsestraat	421 - 455
126 Leidsestraat – Nieuwe Spiegelstraat	461 - 543
130 Nieuwe Spiegelstraat – Vijzelstraat	555 - 589
132 Vijzelstraat – Reguliersgracht	601 - 661
135 Keizersgracht 617	617 - 629
136 Reguliersgracht – Utrechtsestraat	663 - 709
138 Utrechtsestraat – Amstel	711 - 767
142 Brouwersgracht – Prinsenstraat	2 - 90
146 Prinsenstraat – Leliegracht	92 - 172a
150 Leliegracht – Westermarkt	174 - 198
152 Westermarkt – Reestraat	200 - 238
154 Reestraat – Berenstraat	240 - 312
158 Berenstraat – Runstraat	316 - 400
160 Runstraat – Leidsegracht	402 - 462
164 Leidsegracht – Leidsestraat	464 - 508
166 Leidsestraat – Nieuwe Spiegelstraat	508a/b - 592
170 Nieuwe Spiegelstraat – Vijzelstraat	596 - 650
173 Keizersgracht 666	666 - 668
174 Vijzelstraat – Reguliersgracht	660 - 714
178 Reguliersgracht – Utrechtsestraat	714 - 764
180 Utrechtsestraat – Amstel	766 - 826

Geschilderde vogelvluchtkaart van Amsterdam, door Cornelis Anthonisz vervaardigd i.o.v het stadsbestuur, 1538. Stadsarchief Amsterdam

Eerste en Tweede Uitleg

Wat voorafging

De grote stadsbranden in de vijftiende eeuw hebben op hun eigen wijze de vorm van de stad Amsterdam bepaald. Na de branden moest een groot deel van de stad herbouwd worden. Dat ging niet meer naar bekrompen Middeleeuwse principes maar naar de langzaam tot de Noordelijke Nederlanden doorgedrongen Renaissance. Die stroming nam de 'mens' als uitgangspunt en gunde die een passende ruimte. Daar was meer bouwvolume voor nodig zodat ook zonder groei van de bevolking de stad groter diende te worden. Na de eerste brand in 1421, die een-derde van de bebouwing in de as legde, breidde de stad uit tot waar vandaag het Singel en de Gelderse kade liggen. De tweede brand in 1452 was nog iets heviger en legde de helft van de bebouwing in de as. Om te kunnen herbouwen was nog veel meer ruimte nodig en zo werd het Singel doorgetrokken tot de Amstel. Aan de overkant van de rivier sloot de Kloveniersburgwal aan op de Gelderse kade. Dat sloot een veel groter gebied binnen de stad.

In de laatste twee decennia van de vijftiende eeuw werd rond deze stad – op aandringen van de Bourgondische landsheren – de aarden omwalling vervangen door een stenen ommuring met vele bolwerken. Zo ontstond de vorm die Cornelis Anthonisz in 1538 op een schilderij vastlegde dat op pagina 12 te zien is.

Eind zestiende eeuw begon de ommuring te knellen. De bevolking groeide tussen 1500 en 1570 van 12.000 tot 30.000 inwoners, zonder dat de stad in oppervlak groter was geworden. Na de Alteratie van 1578 maakte het vernieuwde stadsbestuur plannen om de stad uit te breiden. Wat al langer in de pen zat, was het binnen sluiten van de Lastage, een werkgebied voor de scheepsbouw en -onderhoud. Dat was al enkele malen een achilleshiel gebleken, wat tot

soms grote materiele schade had geleid. Een tweede achilleshiel was de Haarlemmerpoort gebleken. Hier marcheerde het legertje van watergeuzen-kapitein Helling nagenoeg ongehinderd naar binnen en wandelde de halve stad door tot aan de Dam. Het was aan gebrek aan kennis van de stad en andere knulligheden te danken dat de Alteratie niet al in 1577 had plaatsgevonden.

Wat we de **Eerste Uitleg** zijn gaan noemen, behelsde het oplossen van deze zwakke punten. In het Oosten werd in 1577-'85 voor de Lastage een omwalling aangelegd langs de Oudeschans. Die liep voorbij de Sint Anthonies Zeedijk door tot fort Zwanenburg aan de Amstel. In het Westen werd in 1584-'85 de verdediging verlegd naar waar vandaag de Herenmarkt is.

De jaren 1584 en 1585 waren niet alleen een voor de Republiek ingrijpend, maar zeker ook voor Amsterdam. Op 10 juli 1584 werd Willem van Oranje vermoord en na veel vijven en zessen opgevolgd door zijn zoon Maurits, voorlopig alleen als kapitein-generaal. Die bastte van ambitie en bruieste van nieuwe ideeën voor 's lands verdediging. Hij werd daarbij ondersteund door zijn neef Willem-Lodewijk, het militaire genie Menno van Coehoorn en wetenschappers Simon Stevin. De moderne vestingbouw was definitief doorgedrongen tot de Noordelijke Nederlanden.

Een tweede gebeurtenis die voor Amsterdam veel ingrijpender zou blijken was de val van Antwerpen in 1585, na een langdurig beleg door de Spanjaarden. Om de haven van Antwerpen nutteloos te maken voor de Spanjaarden legden de Zeeuwen een effectieve blokkade in de Westerschelde. Antwerpen bloedde dood. Al tijdens het beleg was een stroom vluchtelingen op gang gekomen. Eerst de elite van bijvoorbeeld grote handelshuizen die hun handel wilden veiligstellen, na de val ook de armere sloebers. Voor Amsterdam betekende dat een verdubbeling van de bevolking tot 60.000 tussen 1570 en 1600.

Tot het begin van de zeventiende eeuw was een kaart bedoeld als kunstwerk, ook die van Cornelis Anthonisz op pag.10. Uitzondering was de cartograaf Jacob van Deventer, die in opdracht van koning Philips II militaire kaarten maakte, waarop - ter oriëntatie - vooral landkenmerken en bouwvolumes ingetekend waren. Pieter Bast was rond de eeuwwisseling in onze contreien de eerste die een stadsplattegrond maakte waarop markante gebouwen te herkennen waren en die de vorderingen van de stadsuitbreiding weergaven. Bast was geen Amsterdammer; hij spendeerde een aantal maanden in de stad om schetsen te maken en etste de kaart elders. Hij maakte dit soort kaarten voor zeker negen andere steden. Er werden zes versies van deze kaart gedrukt, steeds naar de laatste stand van de uitbreiding bijgewerkt. Soms werd alleen op één van de vier bladen een wijziging doorgevoerd. Er bestaan in elk geval talloze versies met samenstellingen van oude en nieuwe bladen. De laatste in 1610, toen de Derde Uitleg al op handen was. Er zijn uitgebreide studies gepubliceerd die de vorderingen van de stadsuitbreiding analyseerden aan de hand van deze kaart in zijn verschillende versies. Het Scheepvaartmuseum bezit van de eerste uitgave een ingekleurde versie. De volgende plattegrond werd in 1625 gemaakt door Balthasar Florisz van Berckenrode. Dat is de beroemde kaart van de Derde Uitleg waarop de afzonderlijke huizen met grote precisie zijn aangebracht.

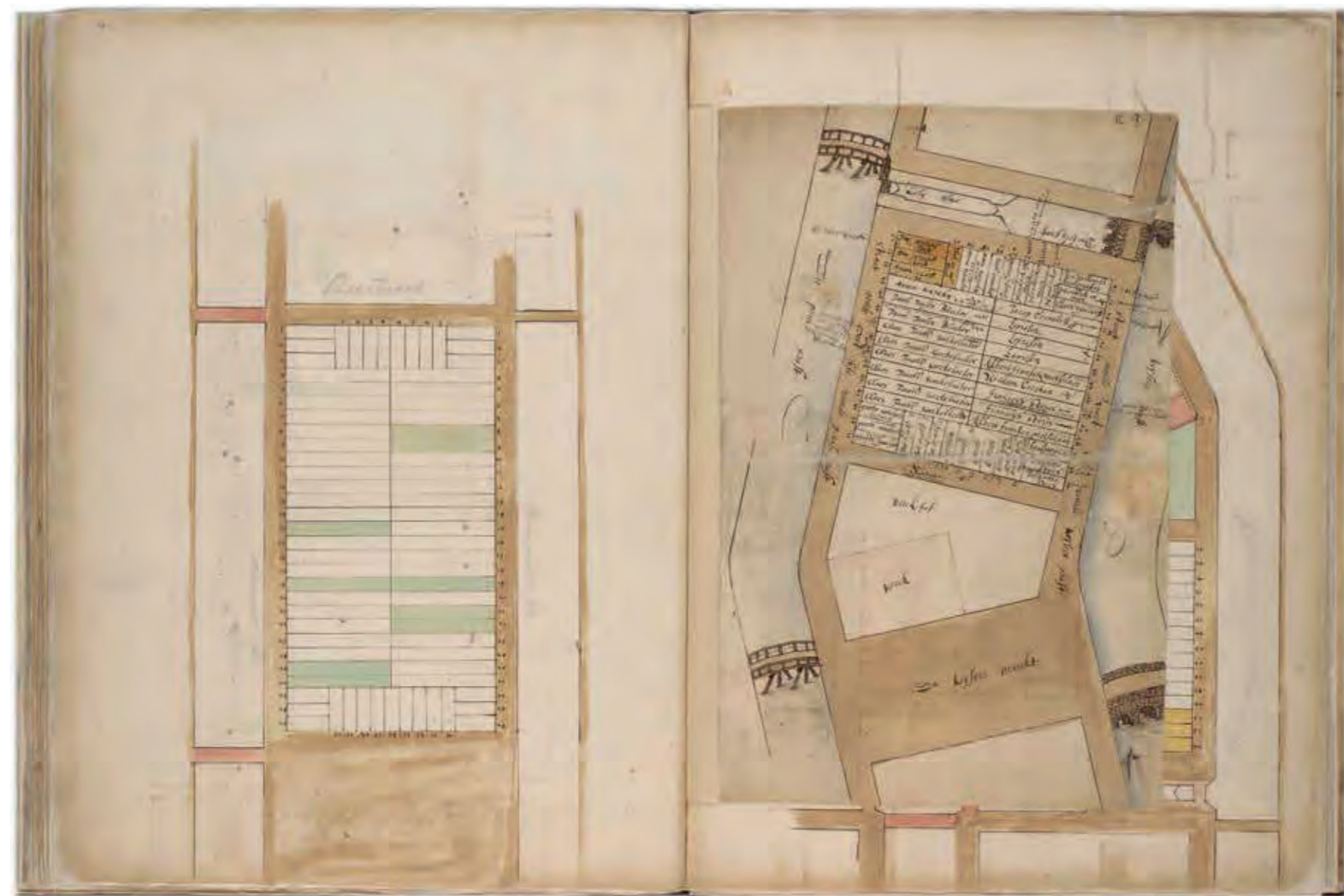

Pieter Bast bracht de nieuwe uitleg in kaart. Tweede druk, 1597. Stadsarchief Amsterdam

In 1585 verzocht Amsterdam de nieuwbakken prins van Oranje om haar met raad bij te staan bij de verdere uitbreiding van de stad. Daar gaf deze graag gehoor aan en produceerde een hele reeks voorschriften voor de vorm en de uitvoering van de omwalling. De bolwerken hadden afgedaan, het bastion deed zijn intrede. Zo'n vijfhoekige uitbouw was niet langer een toren met schietgaten maar een artillerie-platform vanwaar naar alle zijden gevuld kon worden, ook langs de wal richting volgend bastion. Buiten de omwalling diende een brede gracht te lopen die de vorm van de wal met zijn bastions volgde. Verder mocht zo'n omwalling niet bochtig zijn, waardoor blinde hoeken zouden ontstaan. Als er al van richting veranderd moest worden diende die op de knik een bastion te komen. Nooit mocht de wal een bocht naar buiten maken.

Deze omstandige uitleg is nodig om de eerstvolgende uitbreiding van de stad te verklaren. In 1585 wordt een begin gemaakt met het graven van een nieuwe buiten- en binnen-vestgracht aan de westzijde van de stad. Dat is de bakermat voor de huidige Herengracht. Tussen beide grachten werd een nieuwe wal opgeworpen en de bastions aangelegd. Dit is het begin van wat we de **Tweede Uitleg** zijn gaan noemen. Voordat de omwalling de Amstel bij de huidige Bakkerstraat bereikte was het 1587 geworden. Het laatste bastion aan de Amstel lag tegenover het eerder genoemde fort Zwanenburg. De ongebreidelde groei van het inwonertal maakte een herziening van de plannen nodig. Er moest meer ruimte voor woningbouw komen. Het werkgebied de Lastage moest woongebied worden en voor de scheepsindustrie zouden nieuwe werkeilanden aangelegd worden. Die zouden niet opnieuw buiten de stad mogen liggen, maar direct binnen een nieuwe omwalling dienen te komen. Zo ontstonden de plannen voor Rapenburg, Marken en Uilenburg. Naar de nieuwe normen van prins Maurits kon die nieuwe omwalling onmogelijk

op fort Zwanenburg aansluiten. Dat werd een punt aan de Amstel waar het Sint Anthonies Gasthuis of Lazarushuis stond en dat mede binnen de stad gebracht werd. Aan de overkant van de rivier moest nu op een punt ver buiten de Bakkerstraat de omwalling verlegd worden. Dat werd de plek waar nu de Herengracht in de Amstel uitmondt. Dat leverde een lelijke knik in de omwalling op, ter hoogte van de zojuist gebouwde (tweede) Regulierspoort. Daar zal Maurits niet blij van zijn geworden maar het stadsbestuur wist zo al niet hoe ze deze hele onderneming moest bekostigen. De nieuwe werkeilanden konden rond de eeuwwisseling betrokken worden. De stad had nu zijn vorm bereikt die Pieter Bast in 1597 (pag.12) in kaart heeft gebracht. Door voort te borduren op de ontstane halve ellips zou de vorm van de toekomstige grachtengordel bepaald worden. De nieuwe omwalling had zuiver en alleen een militair doel. Vooral aan de westzijde van de stad was de terreinwinst minimaal. Aan de westzijde van het Singel en aan de binnen-vestgracht, de latere Herengracht, kon de grond voor huizenbouw verkocht worden. Afgezien van de Langestraat was er slechts ruimte voor één bouwblok. De latere grandeur van de Herengracht was nog ver te zoeken. Meestal kwamen er woon-/werkhuizen, pakhuizen, werkplaatsen en zelfs fabrieken te staan, ondanks bemoeiingen van het stadsbestuur die hier graag woningen voor de elite zag verschijnen. Aan de oostkant was veel meer ruimte ontstaan maar die werd vooral ingenomen door de honderden arbeiders die op de eilanden werk vonden. Afgezien van de voortdurende stroom vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden kwam rond de eeuwwisseling een nieuwe golf vluchtelingen hun heil in de Republiek zoeken. Eerst de verdreven joden uit het Iberisch schiereiland en nog geen halve eeuw later een nog grotere golf uit Midden- en Oost-Europa, op de vlucht voor de pogroms. Beide groepen vonden een woonplek tussen de oude stad en de werkeilanden.

Uitgiftekaart 62 uit het kaartboek C (1615) met bouwblokken grenzend aan de Westermarkt; orientatie: links zuid boven, rechts noord - Stadsarchief Amsterdam

Uitgiftekaarten

Al vanaf de Eerste Uitleg was het de gewoonte dat de rooimeester (stadslandmeter) de te verkopen percelen in het land uitzette en in kaart bracht. Die kaart gaf minstens de lengte en breedte van het perceel aan. Bovendien kreeg elk perceel een uniek nummer. Joost Jansz Beeldsnijder was actief tijdens de Tweede Uitleg en van hem bleef een kaart uit 1586 van percelen buiten het Singel bewaard. De bedoeling van de uitgiftekaarten was tweeledig; de klant kon de grootte, locatie en positie ten opzichte van wegen en vaarwater vaststellen en de notaris en thesaurier van de stad hadden iets voor hun administratie. Vaak werd bij uitgifte of veiling de naam van de koper op de kaart ingetekend. Meestal werden deze kaarten dan ook in duplo of meervoud gemaakt, ook toen ze met de hand vervaardigd werden. De kaart die ter inzage lag, was soms fraai ingekleurd, zodat vaarwater, wegen en belendende bebouwing duidelijk te herkennen waren.

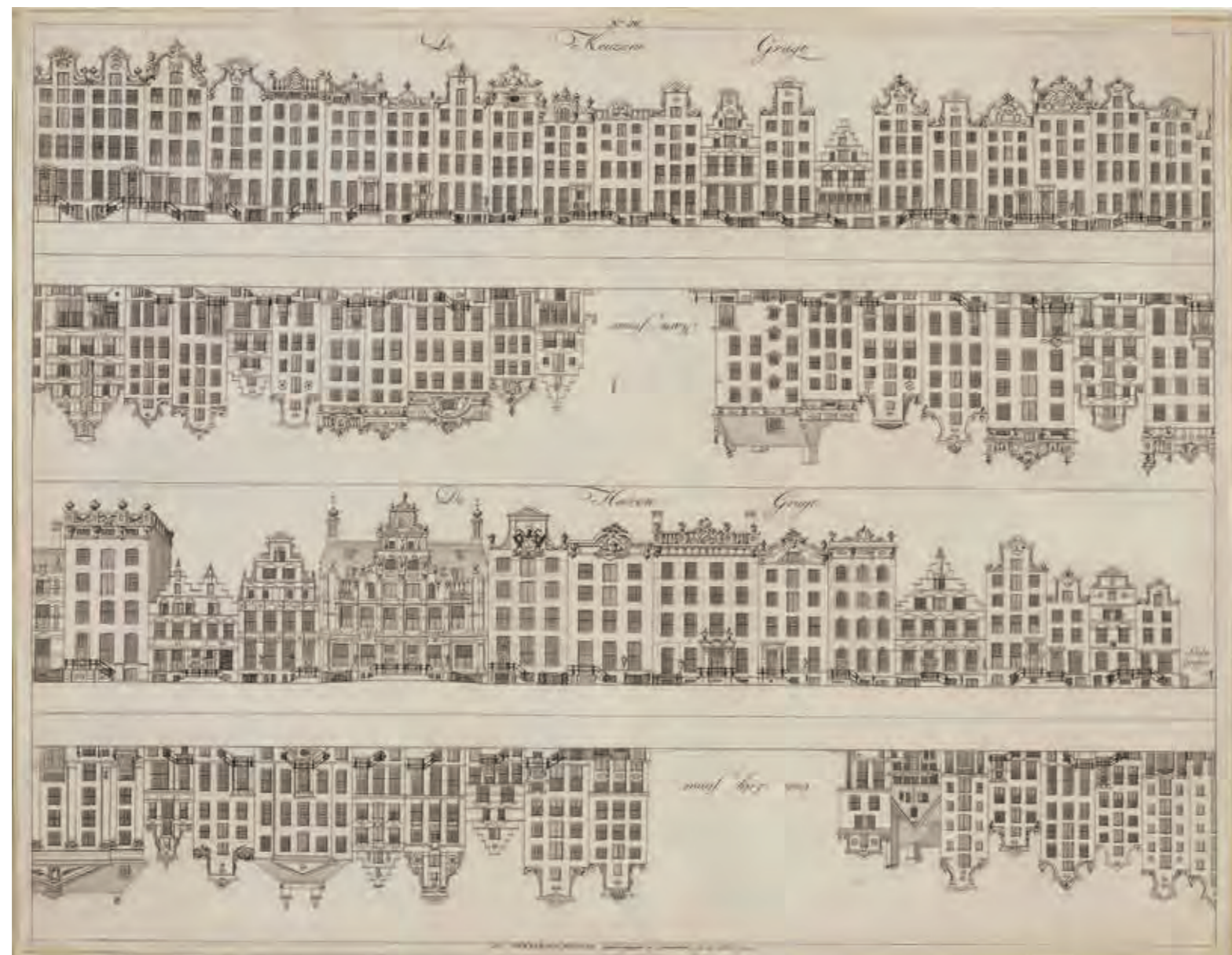
Uitgiftekaarten gaven in de regel een compleet bouwblok weer, destijds 'park' genoemd en aangegeven met een letter. Ze werden niet alleen voor veilingen gemaakt. Tot en met de Tweede Uitleg bleef land eigendom van de bezitter, ook na de aanleg van infrastructuur en ophogen. Tijdens de Derde Uitleg was dit gereduceerd tot een preferentierecht, dat de eigenaar het recht gaf zijn grond 'terug' te kopen, na betaling van de *melioratie*, een heffing voor de waardevermeerdering van het grondstuk en voor zover het grondstuk niet nodig was voor de infrastructuur. Dat betekent dat diverse percelen onderhands werden uitgegeven aan de vroegere eigenaar of ter compensatie van grondstukken elders. Als de rest van de percelen eindelijk in veiling gebracht werd, waren door inkleuren of arceren de reeds uitgegeven stukken gemarkeerd, net als die van stedelijke of particuliere instanties als weeshuizen, kerken, enzovoort. Het was ook nooit zeker dat de overgebleven percelen op één veiling verkocht

zouden worden. Bij een volgende veiling werden de eerder verkocht percelen opnieuw gemarkeerd. Zo ontstonden meerdere versie van een en dezelfde uitgiftekaart.

Van de eerste twee uitbreidingen zijn slechts zeven uitgiftekaarten bewaard gebleven, maar van de Derde Uitleg des te meer. Na het overlijden van Beeldsnijder (1591) nam landmeter Lucas Jansz Sick de vervaardiging van uitgiftekaarten ter hand en van hem zijn 16 kaarten bewaard gebleven. Hij werd in 1623 opgevolgd door Cornelis Danckerts de Rij die tot het begin van de Vierde Uitleg in dienst bleef en van wie wel 30 kaarten bewaard zijn gebleven.

Ter gelegenheid van de Vierde Uitleg werd de vervaardiging geprofessionaliseerd, dat wil zeggen dat ze meestal in drukvorm vermenigvuldigd werden en voor iedereen te koop waren in boekhandels. Grote naam voor die periode is tekenaar, plaatsnijder en boekhandelaar Joachim Brandtlight (inde Bantemerstraet). Hij kreeg een licentie om uitgiftekaarten te drukken en te verkopen en hij produceerde er tussen 1660 en 1672 minimaal 65.

Het is ook interessant om eens naar de praktijk van veilingen te kijken. In de besproken periode ontstond het typische Amsterdamse gebruik van bieden *bij opbod* en kopen *bij afslag*. Eerst werd een perceel (of huis) bij opbod geveild en de hoogste bidder was in principe de koper. Stel hij (altijd een hij; vrouwen en minderjarigen waren handelingsonbekwaam) bood f10.000 en dat de bieding daar staakte. Dan ging de veilingmeester over tot afslaan en somde vanaf een zelfgekozen bedrag, bijvoorbeeld f5000, bedragen op in neerwaartse volgorde. Een spijtoptant kon dan tijdens het opnoemen van die reeks *mijnen* door het roepen van 'mijn'. Het bedrag waarop gestopt was, bijvoorbeeld f1.200, werd bij het oorspronkelijk hoogste bod opgeteld en dat werd de verkoopprijs (f11,200). De oorspronkelijk hoogste bidder kreeg nu ploggeld, een vooraf bekend gemaakte premie voor het opjuten van de verkoopprijs en dat was tot wel 1% van de geschatte verkoopprijs.

Herengracht

oneven zijde 1-627
even zijde 2-600

Blad 16 van het Grachtenboek; de Keizersgracht ter hoogte van de Hartenstraat en de Herengracht ter hoogte van de Oude Leliestraat - Stadsarchief Amsterdam

Brouwersgracht 1 3 5 7 9 13 15 17 19 21 23 25 27 29 31 33 Roomolenstraat
 Schuitenvoerdersgang Melkmeisjesgang

Herengracht 1-33 Brouwersgracht – Roomolenstraat

Roomolenstraat 35 37 39 41 43 45 47 49 51 53 55 57 59 61 63 65 67 69 71 73 75 77 Korsjespoortsteeg
't Fortuijn d'Arke Noach De Hond D'Kiekeboom De Gulde Hand De drie traancoopers

Herengracht 33-77 Roomolenstraat – Korsjespoortsteeg

Oude Leliestraat 169a 171 173 175 177 (179) (181) (183) *Den Grooten Heer, voorheen Associatie-Cassa* (185) (187) (189) (191) (193) (195) (197) Driekoningenstraat 199 - 201 203 (205) 205 (207) 209 211 Raadhuisstraat

Herengracht 169a-211 Oude Leliestraat – Raadhuisstraat

349 (351) 353 355 357 359 361 363 365 367 369
West Africahuis *Sonnenberg* *Wijde Heisteeg*

Hey Steeg

Herengracht 309-369 Oude Spiegelstraat – Wijde Heisteeg

507a 509 511 513 515 517
 prof. jhr. dr. Jan Six, heer van Hillegom en Wimmenum

*Vyzel-
straat*

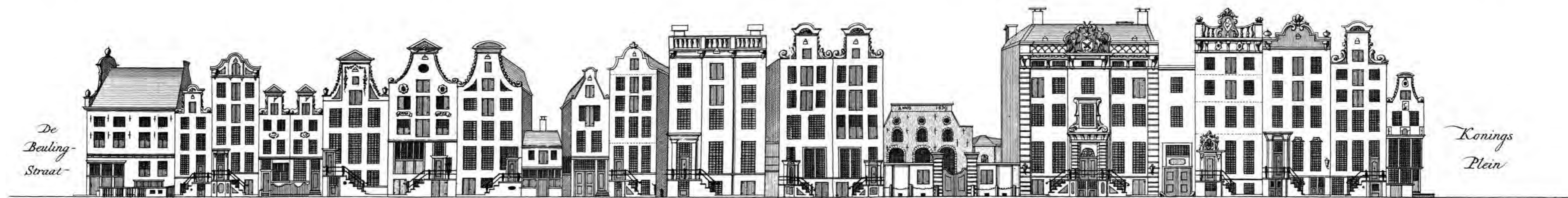
Herengracht 509-517, in 1914 gesloopt voor verbreding van de Vijzelstraat

Beulingstraat 27 403 405 407 409 411 413 415 417 419 421 423 425 427 429 431 433 435 437 (435) 437 (437) 439 (439) Koningsplein 20 Koningsplein

Boekmanstichting *Bokkegang* *Klederdrachtmuseum* *achterzijde Doopsgezinde kerk*

Herengracht 403-439 Beulingstraat – Koningsplein

477   479   481   483   485   487   489   491   493   495   497
Het Kattenkabinet   499   501   503   505

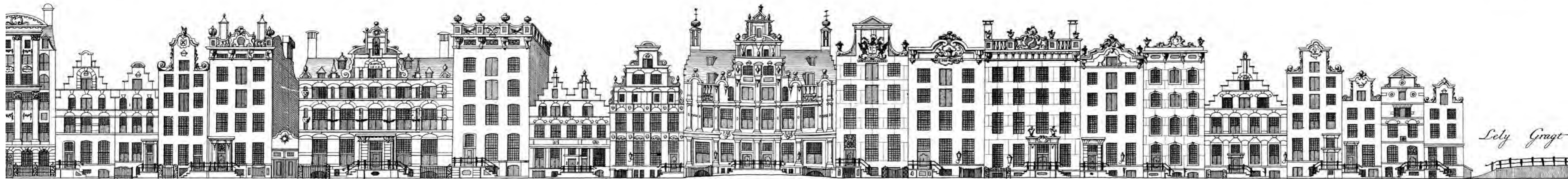

Herengracht 441-517   Koningsplein – Vijzelstraat

(192) (190) (188) (186) 184 182 180 178 176 174 172-170 168 166 164 162 160 158 156 154 152 150 Leliegracht

Raadhuisstraat
Zonnewijzer
Huis Bartolotti (Vereniging Hendrick de Keyser)
Soli Deo Gloria

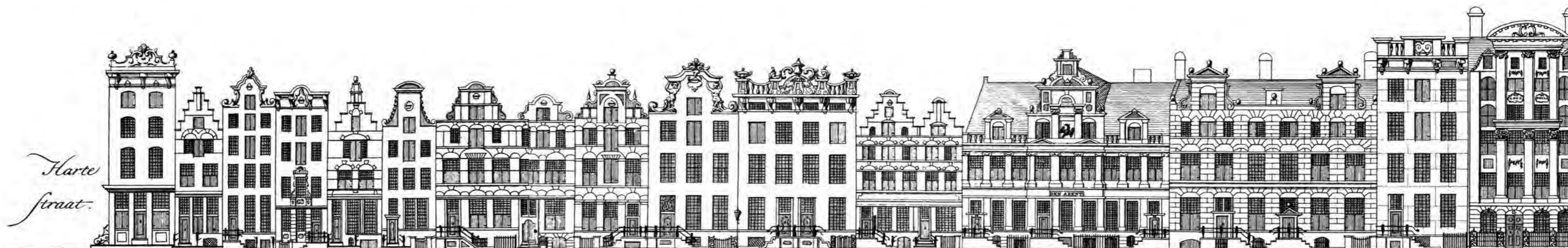

Herengracht 150-184 Leliegracht – Raadhuisstraat

Hartenstraat 232 230 228 226 224 222 220 218 216 Pierson & Co 208 204 202 202 - 200 - 196 194 (192)
 Vader en Zoon (216) (214) (212) (210) (208) (206) (200) (198) (196) Raadhuisstraat

Herengracht 194-232 Raadhuisstraat – Hartenstraat

